

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ ONUN DOĞUM YERİ HAQQINDA MÜBAHİSƏLİ MƏSƏLƏLƏRƏ DAİR

Zaur Əliyev

AMEA Elm Tarixi İnstitutunun elmi katibi, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

zaur.aliyev@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4393-8894

Dünya şöhrətli Nizami Gəncəvinin anadan harada olması barədə bir çox müzakirələr aparılır. Dünya elminə və poeziyasına əvəzolunmaz töhfələr verən Nizami Gəncəvinin guya Qaxın Qum, İran alimlərinin iddiasına görə isə İranın Qum şəhərində anadan olması barədə fikirlər səslənir.

Bunu iddia edənlər də Hacı Lütf Əli bəy “Ataşkadah” bioqrafik əsərinə istinad edirlər. Nizami Gəncəvinin Qum şəhərində anadan olmasını iddia edən Hacı Lütf Əli bəy “İskəndərnamə” əsərinin ikinci hissəsi olan “İqbalnamə”də şairin

“Gəncə dənizində olsam da pünhan,
Yerim Qum şəhridir, yurdum Qohestan.
Təfrişdə Ta adlı bir kənd dayanıb,
Nizami ad-sanı ordan qazanıb!”-

misrasını əlində əsas tutaraq dahi şairin Gəncədə anadan olmamasını yazır. Bundan sonra da bu informasiyadan çıxış edərək XVIII əsrdən başlayaraq dünya şərqsünaslığı ilə yaxşı tanış olan insanlar İrani Nizaminin vətəni hesab etməyə başladılar. Lakin kimsə bu misranın orijinalını və doğurdanmı Nizami Gəncəvinin əsərində belə bir sitatın olmasının ardınca düşmədən onu fars və İran şairi hesab etməyə başlayıblar. Birinci coğrafiyaya nəzər salsaq görürük ki, İran ərazisində Qohestan deyilən bir yer yoxdur və ikinci də Qum Nizami Gəncəvinin şəhər adlandırdığı keyfiyyətlərə uyğun gəlmir. O zaman Qum balaca bir kənd idi və onun böyük şəhər olması mümkün deyildi. İkinci də Qaxın Qum kəndi də o illərdə elə böyük bir yer deyildi və şəhər kimi onun barəsində heç bir məlumat

yoxdur. Bunun üçün alim olmaq lazım deyil, eləcə coğrafi yerlər haqqında google.az da axtarış vermək kifayət edər ki, məlumat əldə edə bilərsiniz. Uzun illər Nizami Gəncəvinin İran şairi olması bir çox şərqsünas alimlərin əsərində qeyd edilməyə başladı. Bu alimlər ən etibarlı mənbə olan Nizaminin orta əsr bioqraflarının hamısı, xüsusilə Aufi Sədidəddin (XIII əsr), Dövlətşah Səmərqəndi (XV əsr) və s.)¹ şairin doğulduğu şəhər kimi, onun bütün ömrü boyu yaşadığı və vəfat etdiyi Gəncə şəhərində anadan olub fikirlərini görməzdən gəldilər. Bu anlaşılmazlıq uzun zaman çəkəcək idi ki, XX əsrin birinci yarısında məşhur rus şərqsünası akademik Y.E.Bertels² bu mövzunu araşdırmaq qərarına gəlməsə idi. Məhz o, Nizami Gəncəvinin bütün əsərlərini, xüsusilə “İskəndərnamə” əsərini ciddi-ciddi tədqiq edib sübut elədi ki, Hacı Lütf Əli bəyin iddia etdiyi kimi yuxarıda qeyd etdiyim “Qum şəhərindəm adlı” sətirlər Nizaminin həmin əsərinin digər əlyazmalarda, o cümlədən erkən köçürülən versiyalarında yoxdur, yəni, bu sətirlər şairin "İskəndərnamə" əsərinə ideoloji motivlərdən irəli gələrək təəssübkeş İran mirzələri tərəfindən əlavə olunub və açıq-aşkar saxtalaşdırmadır. Akademik öz tədqiqat əsərində yazır: “Nizaminin ən qədim

¹ Ganjavi, Nizami (1995), p. 368.

² Daha ətraflı baxın: Бертельс Е.Э. (1940) Великий азербайджанский поэт Низами

əlyazmalarında, 763-cü (1360-cı il) il tarixli hicriyə aid Parisdəki Milli Kitabxanada olan əlyazmalarında bu sətir də yoxdur "¹.

Onun ardınca akademik Y.Kraçkovski, akademik A.E.Krımski, Azərbaycan alimləri H.Arazlı, C.Heyət, R.Əliyev və başqaları "İskəndərnamə" əsərlərinin orijinallarını tədqiq edərək dahi şairin Azərbaycanın Gəncə şəhərində anadan olmasını sübut etdilər. Lakin o illər sovet elmi dünya miqyasına tam çıxmamışdı və II dünya müharibəsinin başlaması, Qərb alimlərinin akademik Y.E.Bertelsin əsərlərinin çıxışı olmaması bu sübutun onlara çatmamasına səbəb yaratdığı üçün onlar Nizamini İran şairi kimi qələmə verməkdə davam etdilər. Lakin elmdə vicdanlı alimlər də var, İranda Nizami Gəncəvinin üzünü köçürən zaman qəsdən saxtakarlıq edən və onu İranda anadan olmasını "soxuşduran" şəxslərdən fərqli olaraq əsl elmi tədqiqat apararı İran ədəbiyyatşünasları içərisində V.Dəstgerdi haqlı olaraq Nizami Qumda anadan olmayıb, "İskəndərnamə" əsərinin üzünün köçürülməsi zamanı Qumda anadan olması barədə fikirlərin sonradan mirzələr tərəfindən salınmasını iddia edir. Nizaminin ilk tədqiqatçısı V.Dəstgerdi göstərir ki, şairin əvvəlki nüsxələrində Qumla əlaqəli beyt olmamışdır. ²

Nizaminin Qaxın Qum şəhəri ilə bağlı versiyalara gəldikdə isə Nizaminin yubileyi ərəfəsində görkəmli şərqşünaslar R.Əliyev və A.Sarovlu Azərbaycan hökuməti tərəfindən Qax rayonu Qum kəndinə məsələyə aydınlıq gətirmək üçün ezam olunurlar. Qayıdıb gəldikdə onlardan hesabat tələb edəndə cavab bu olub ki, Qum kəndi kiçik bir kənddir və guya Nizaminin "Qum şəhərində" anadan

olması barədə "böyük şəhər Qum" bura ola bilməz. İkinci də Nizami Gəncəvi özü "Sirlər xəzinəsi" dastanının 179-cu səhifəsində konkret anadan olduğu yeri qeyd edir:

"Mən Gəncədəyəm, indi İraq məndən uzaqdadır"

"Qum şəhəri Qəhrestanı" məhəlləsinə gəldikdə isə, bu onun əsərlərinin surətini köçürən şəxslərin artırmalarıdır. Çünki, Nizami əsərlərinin orijinal nüsxələrində belə bir şey yoxdur. Konkret olaraq qeyd edək ki, Nizami əsərlərinin XVI əsrdə və sonralar köçürülmüş nüsxələrində "İskəndərnamə"nin "İqbalnamə" hissəsinin bir yerində şair Gəncədən danışan zaman fikir yarımçıq kəsilərək Qumla bağlı dörd misra qəsdən artırılmışdır.

Nizami Gəncəvi barədə müzakirələrdə diqqətdən kənar qalan bir məqam var. Dahi şairin yaşadığı Gəncə şəhəri. Nizami Gəncədə yaşaya-yaşaya necə fars şairi ola bilərdi. İran adlanan dövlət ona necə iddia edə bilər? Gəncə şəhərinin XII əsrdə İran şəhəri olması haqqında fikir də yanlışdır. Gəncə necə İran şəhəri ola bilərdi ki, Nizaminin dövründə İranın özü Səlcuq imperiyasının bir hissəsi idi? Həm də Gəncə türk oğlu türk olan Azərbaycan Atabəylərinin paytaxtı idi. 651-ci ildə dövlətçiliyini itirən İran (irandilli xalqların dövlətçiliyi nəzərdə tutulur) bir də onu 1300 ildən sonra Pəhləvi sülaləsi ingilislərin köməyi ilə hakimiyyət başına gələndə bərpa etmişdi.

3 aprel 1939-cu ildə Ukrayna şairi Nikolay Bajanın «Pravda» qəzetində məqaləsi çıxır. Məqalədə o, Stalin ilə görüşündən danışdı: "Yoldaş Stalin mənə azərbaycanlı şair Nizami ilə bağlı danışdı, onun əsərlərindən sitat gətirdi, o, bu sözlərlə onu

¹ Daha ətraflı baxın: A. Bağirov. (2007) Y.E. Bertels və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm,

² Sasanian, Çingiz (1985), s. 120.

əsaslandırmağa çalışırdı ki, Nizamini İran ədəbiyyatına vermək lazım deyil. Ona görə yox ki, farsca şeirlər yazıb, ona görə ki, o öz poemalarında farsca şeir yazmağa məcbur olduğunu və öz xalqı ilə doğma dilində kontakta icazə verilmədiyini göstərir”.¹

1947-ci il 22 sentyabrda SSRİ Yazıçılar İttifaqının sədri Nikolay Tixonovun “Pravda” qəzetində belə bir məqaləsi dərc olunmuşdu: “Aydındır ki, Nizami farsca yazıb, Azərbaycan xalqının düşmənləri olan burjua tarixçiləri, İran milliyyətçiləri tərəfindən Nizamini fars şairi kimi qələmə verilməsi və onu vətəni Azərbaycanla əlaqəsinin olmaması faktı ilk dəfə deyil, ancaq bu həyasız yalan heç kimi aldada bilmədi.”²

Yevgeni Bertels tərəfindən hazırlanan Böyük Sovet Ensiklopediyası 1939-cu ildə Nizamini Azərbaycan şairi kimi təqdim etdi və 1940-cı ildən sonra artıq Nizamini azərbaycanlı olması bütün sovet alimləri tərəfindən qəbul olundu.

Nizami Gəncəvi 1188-ci il sentyabr ayının 24-də bitirdiyi «Leyli və Məcnun» əsərini türk dilində yazmaq istəmişdir. “Leyli və Məcnun”u türk dilində deyil, fars dilində yazmasını əmr verən Axistanın hərəkətləri onu çox qəzəbləndirmiş, amma oğlu Məhəmmədin xahişi ilə onu farsca yazmağa razılıq vermişdir. Amma öz etirazını əsərdə belə şərh etmişdir: “Nə cürətim vardır əmrdən qaçam, nə də könlün vardır xəzinə açam ” Qərb ədəbiyyatı isə onu əsasən fars və iranlı kimi təqdim edir. Burada fars dilində yazmış olduğunu əsas kimi götürürlər. Halbuki, fars dilində yazmaq o dövrün ənənəsi idi. Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” əsərində yazır:

“Türklüyüm bu həbəşdə heç getmir.

Dadlı dovğaya xalq meyl etmir.”

Burada da Farşlığım və ya Kürdlüyüm deyil Türklüyüm deyir. Hələ XV əsrdə Dövlətşah Səmərqəndi «Təzkirətüş-şüəra» kitabında Nizamini türkcə divanı barədə məlumat verib». Şah İsmayıl Xətai də Nizamini çox sevirdi. Onun fərmanı ilə «Xəmsə»nin üzü dəfələrlə köçürülmüşdü. Nizami (Gəncəvi) də öz övladını türkcədə (türk oğlu) adlandırır "Xosrov və Şirin" əsərinin sonunda yazır:

“Əgər şod torkəm əz xərgəh nəhani,

Xodayə, torkzadəmva to dani.

(Əgər türkcəm çadırdan gizlinə çəkildisə də,

Xudaya, türk balasını sən özün qoru.)”

Məlumdur ki, bu misralarda şair çox sevdiyi Afaqın dünyadan köçməsinə bəhs açır, ona "türkcəm" deyir, Afaqdan olan oğlu Məhəmmədi isə "türk balası" adlandırır.

Qərb tədqiqatçılarından Hammer, Baxer, Rutter, Erdman, Atkinson, Duda, Vilson, Blend kimi şərqşünaslar onu türk adlandıırıblar.

¹ <http://www.nuh.az/maraqli/page/21/27468-nizami-gncviniin-milliyti-n-idi.html>

² <http://ikisahil.com/post/215929-poeziya-guneshinde-leke-axtaran-eremeniler>

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov A. (2007) Y.E. Bertels və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm,
 2. Ganjavi, Nizami (1995). , J. S. Meisami (Editor) USA: Oxford University Press
 3. <http://ikisahil.com/post/215929-poeziya-guneshinde-leke-axtaran-erменiler>
 4. <http://www.nuh.az/maraqli/page/21/27468-nizami-gncvinin-milliyti-n-idi.html>
 5. Sasanian, Çingiz (1985). Nizaminin "Leyli və Məcnun" poeması. Bakı: Elm.
- Бертельс Е.Э. (1940) Великий азербайджанский поэт Низами. Баку, Изд-во АзФАН